

Pellisson Maurice: *Les hommes de lettres au XVIII. siècle.*
Paris, 1911. Armand Colin 18-r. 4, 310 2. l. Ára 3 fr. 50.

Szerző e vonzóan megírt kötetben a XVIII. század francia íróit nem irodalmi, vagy kritikai, hanem társadalmi szempontból tárgyalja. Az íróknak a törvényhez, a hatalomhoz, a könyvkereskedőkhöz, a színészekhez, az előkelő világhoz való viszonyát, magánéletét, a róluk kialakult közvéleményt s a kezdődő hirlapirodalom első sikereit tárgyalja.

Az *ancien régime* alatt a jog a sajtószabadságot soha sem ismerte el, de a rendőri és adminisztratív közegek a XVIII. század folyamán oly szabadelvűen értelmezték a sajtótörvényeket, hogy békői sokkal kevésbé súlyosan neheztedek az írókra, mintsem ezek ezt el akarták hitetni. A cenzorokat a királyi kancellár nevezte ki: feladatuk csupán arra szorítkozott, hogy megítéljék, vajjon a bírálatuk alá bocsátott mű tartalmaz-e egyház-, állam- és erkölcsellenes tanításokat. Számuk nem volt állandó. 1760-ban pl. 13—13 theologiai és jogi, 18 természettudományi, orvosi és vegytani, 3 kirurgiai, 11 matematikai, 59 szépirodalmi, történeti stb. s egy földrajzi műveket elbíráló cenzor működött, míg egyikük a metszeteket bírálta felül. Szép szám, de minthogy sok volt köztük a munkaképtelen, vagy a vidéken élő, a cenzorok alig győzték a munkát, hiszen pl. 1750. dec. 24-től 1763. okt. 1-ig nem kevesebb, mint 4480 új könyv számára kértek privilégiumot. A cenzorok nem végezték mind egyforma buzgalommal és hozzáértéssel kényes feladatukat; épen azért a privilégium még nem biztosította a könyv sorsát. Ha a Sorbonne, a párisi érsek, a parlament, a miniszterek, az idegen hatalmak képviselői vagy akár befolyásos magánszemélyek részéről panasz érkezett, könnyen megeshetett, hogy a privilégiumot gemsemmisítették, a könyv árusítását felfüggesztették s a szerzőnek mindenféle módon kellemetlenkedtek. A század vége felé mind több visszaélés és baklövés történt a cenzura körül, úgy hogy minden oldalról támadták ezt az alapjában már is ingó intézményt, melyet azután a forradalom végkép letört.

A sajtóvétségek büntetése — legalább papiroson — épen nem volt tréfa dolog. A szerző, kiadó, vagy nyomtató vagyonának elkobzása, testi szabadságának elvesztése — esetleg gályarabsággal, vagy szégyenozloppal súlyosbitva — sőt a halálbüntetés is törvénybe volt iktatva, no de a XVIII. század folyamán az ítéletek majd mindig messze elkerülték ezeket a végleteket. De azért túlzás azt hinnünk, hogy az írók e szá-

zadban semmi veszélynek sem voltak kitéve. Ha szórványosan is, azért igen súlyos büntetések is előfordulnak. 1757-ben CAPMARTIN Abbét, mint az állam békéjét zavaró szerzőt kilenc évi fegyházra s vállonvaló bélyegzésre ítélte el a parlament. 1764-ben CAVEIRAC-ot pellengérré és örökös száműzetésre ítélték. Igaz, hogy ez ítéletek *in contumaciam* hozat-
tak, de mégis jellemzőek a korviszonyokra. A leggyakoribb büntetés a börtön volt. Az elítélt írókat rendszerint a Bastilleba, vagy ha ott nem volt hely, a vincennesi erődbe zárták. DUPONT szerint 1660-tól 1756-ig 864 író, nyomdász és könyvtáros volt a Bastille kénytelen vendége. De ez a szám korántsem teljes. A foglyok helyzete nem volt valami kétségbeejtő. Rendesen megengedték nekik az írást, olvasást, a sétát s néha még vendégek fogadását is. Az ellátás sem volt a legutolsó. MORELLET naponta egy üveg bort, egy font jó kenyeret, négy fogásos ebédet és két fogásos vacsorát kapott. De ez persze csak a Bastilleban volt így, míg az egyéb börtönökbe került íróemberek a legelemibb egészségügyi követelményeket is nélkülözték. A száműzetés szintén elég gyakori volt, bár korántsem olyan mindennapos, mint a börtön. Még ritkábban alkalmazták a javak elkobzását, de csak azért, mert a legtöbbször nem igen akadt elkobozni való. Anyagilag legsúlyosabban úgy büntették az írókat, hogy engedély nélkül megjelent műveiket bevonták és az egész kiadást megsemmisítették. A *mise au pilon*-nál kevésbé veszedelmes a könyv elégetése, ami mindig csak jelképes volt, míg az előző eljárásnál az összes példányok hasznavehetetlenné váltak. A külföldön megjelent könyvekkel kevésbé szigorúan bántak el, föltéve, hogy szerzőjük elhallgatta a nevét. Innen van, hogy e században oly sok a névtelen és álneves kiadvány.

Az írók viszonya a hatalmon lévőkkel korántsem volt oly meghitt, mint sokan hirdetik. Egyes íróknak az a törekvése, hogy befolyást gyakoroljanak az ügyek menetére, legtöbbször jámbor óhaj maradt. Voltak ugyan kormányférfiak, akik memorandumaik megszerkesztésénél a hivatásos írók tollát igénybe vették, de azért a dolgok irányítását s hivatalos képviselőt továbbra is a maguk számára tartották fenn. Maga az uralkodó, XV. Lajos, határozott ellenszenvvel viseltetett a tollforgató emberek iránt s ha mégis többeknek évdíjat fizetett, az inkább a hagyományok tiszteletének, semmint egyéni hajlandóságának a jele. Az íróknak kifizetett évdíjak maximuma 80—100 ezer frank közt ingadozott, de e maximumot csakis XVI. Lajos idejében érték el az írók, akkor, amikor a katonai és polgári évdíjak összege egy-egy évben közel járt

a 30 millióhoz! Vegyük még ehhez, hogy az évdíj sokszor csak papiroson volt meg, máskor rendetlenül folyósították, ismét máskor 20% levonásával fizették csak ki. S ha az írók mégis annyira törték magukat egy-egy évdíj után, annak nem annyira anyagi, mint inkább morális rugói voltak. A király évdíjasait kevésbbé zaklatták s többre becsülték, mint a többi «firkaszt». Érdekes, hogy az évdíjak egy részét nem a királyi pénztár fizette, hanem a hírlapok tulajdonosaira hártották át mintegy adóul a privilégiumért. A *Mercure de France* 1780. körül 30.400 livre évdíj- adékot fizetett ki, FRÉRON *Année littéraire*-jét 1770-ben 5000 livre erejéig sарcolta meg a kincstár e címen stb. Az írók támogatására szolgáltak továbbá egyes állások, melyeket kizárólag velük szoktak betölteni. Ilyen állások: az ország hivatalos történetírói, az udvar legfőbb személyiségeinek a felolvasói, a könyvtárak vezetői, a vérbeli hercegek titkárai. De ez állások igen nyomoruságosan voltak díjazva; a legjobbaké sem haladta meg a 2000 frankot, a többség pedig alig 4—500 frankot hozott a konyhára. Voltak továbbá írók, akik a király, vagy valamely vérbeli herceg palotáiban voltak elszállásolva. Ez nagy megtiszteltetés volt ugyan, de épenséggel nem kényelmes. Legtöbbször nyomoruságos padlásszobákból állott ez a lakás, a cselédekével egy emeleten. Végül azzal is támogattak egyes írókat, hogy munkájukat az államnyomdában (Imprimerie du Louvre) ingyen kinyomatták, vagy nagyobb példányszámban megrendelték.

A törvény szigorát s az államhatalom szűkmarkuságát épen a század irodalmilag legmozgalmasabb éveiben teljesen kompenzálta MALESHERBES-nek, az irodalmi ügyek vezetőjének szabadelvű és konciliáns szelleme. Ő alatta jelentek meg az *Encyclopédie* első kötetei s vett lendületet a már-már tengődő kiadói munkásság. Arra is gondolt, hogy a kiadók és írók jogviszonyát is szabályozza, de erre már nem maradt ideje.

Pedig a reform ezen a téren nagyon is indokolt lett volna. A kiadók a szerzőket valósággal kizsákmányolták. Persze azért a jeles írók Franciaországban már a XVII. században is sokkal jobban voltak fizetve, mint a mi íróink akárcsak egy félszázaddal ezelőtt. Így BARBIN LAFONTAINE-nek *Psyché* c. művéért 500 tallért, MOLIÈRE *Tartuffe*-jéért 200 pistolet fizetett; THIERRY ez utóbbi özvegyétől férje hátrahagyott hét művének kiadási jogát 1500 livren váltotta magához. A legtöbb író azonban pusztán kedvteléstől írogatott s ingyen adta oda kiadójának kéziratát. Egyes művek nagy könyvárusi sikere azonban lassankint fordulatot

okozott e téren. A mai kialakult hangulatot hiven tükrözi vissza egy 1725-ben megjelent röpirat, mely élesen támadja a kiadókat s akik maguk söpriki be a hasznot, s csak a dicsőséget hagyják meg az íróknak. Hogy milyen volt az írók és nyomtató-kiadók közti helyzet, azt néhány ránk maradt szerződés tanusítja. Így DESTOUCHES 1735-ben PRAULT kiadónak 2000 livreért engedi át addig irt összes munkáinak, köztük 3 kiadatlan szindarabnak, a tulajdonjogát. Ugyanez a kiadó VOLTAIRE *Enfant prodigue*-jét 1000 livren s a dicsősége teljében álló CRÉBILLON *Catilináját* 3600 frankon vásárolja meg. A kezdők, vagy kevésbé híres szerzők természetesen jóval szerényebb összeggel kénytelenek beérni. DOM RIVET és munkatársai 140 tallért kapnak a *Histoire littéraire de la France* egy-egy testes köteteért; CONDILLAC 1747-ben csak nagy nehezen tudta 100 talléron eladni *Essai sur l'origine des connaissances humaines* c. művét. SÉGUIER szerint a *L'art de vérifier les dates* c. munkáért, melynek egy-egy példánya 60 livrebe került, a szerzetesek mindössze 600 frankot kaptak, jóllehet 20 évig dolgoztak rajta. GRAVILLE 1760-ban egy hat kötetes dalgyűjteményért csupán 600 frankot kapott, RESTIF első regényeit 3—5 Lajosarannyal fizették. Ámde a jelentősebb műveket és írókat a század második felében már jobban kezdik díjazni. Így VILLARET, aki VELLY *Histoire de France* c. művét folytatta, kötetenkint 3000 frankot kapott, GALIANI-nak pedig MERLIN 100 Lajosaranyat ajánlott meg *Dialogues sur les blés* c. munkájáért. BUFFON *Histoire naturelle*-je egy-egy köteteért 15.750 frankot kapott, csakhogy ez összegből kellett fizetnie nagyszámú munkatársait és rajzolóit. ROUSSEAU *Discours sur l'inégalité* c. értekezését 25, *Lettre à d'Alembert* c. röpiratát pedig 30 Lajosaranyon adta el, míg *Émile*-jéért 600 frankot kapott. DIDEROT az Encyclopédiáért, mely a század legsikerültebb könyvvarusi vállalata volt, a szerkesztés tartama alatt 1500 livre évjáradékot, továbbá egy-egy kötetnyi képestábla összeállításáért 300 livret s egy-egy bevezetés (discours) megírásáért 350 livret, később 850 livret kapott. PELLISSON helyesen jegyzi meg, hogy ha VOLTAIRE, aki kéziratait többnyire ingyen, vagy mások támogatására engedte át a kiadóknak, ezen a téren is érvényesítette volna különben közismert kapzsiságát, úgy kétségkívül előnyösebbre változtak volna a viszonyok.

A szerzők viszonylag alacsony díjazásának főoka abban rejlett, hogy mihelyt kiadták kezükből a kéziratot, minden joguk is megszűnt. A kiadó úgy bánt el velük, ahogy akart. Még jó, ha egy meghatározott összegben váltotta magához a kéziratot, de ha utólagos elszámolás alap-

ján egyezett meg a szerzővel, úgy a legtöbbször egy árva garast sem juttatott neki. Ha a szerző a maga költségén adta ki a művét s a könyvkereskedő útján bocsátotta árúba, ez utóbbi kéz alatt sokszor minden követ megmozgatott, hogy a mű árúsítását megakadályozza, vagy legalább is kelendőségét csökkentse. Arra is van eset, hogy a szerző minden közvetítő nélkül maga bocsátotta árúba önköltségén kinyomtatott művét, de a könyvkereskedők monopóliumukra hivatkozva legtöbbször meghiusították e szórványos kísérleteket.

Közben az írói tulajdonjog gondolata is kialakult, de persze a kiadók és szerzők más-más szempontból látták e jogot. A kiadók a magukhoz váltott kéziratot időtlen-időig a maguk korlátlan tulajdonának tekintették. Az írók viszont azt kezdték vitatni, hogy az eladott kézirat tulajdonjoga az első privilégium hatályának megszűntével ismét visszazáll a szerzőre. Ezt az álláspontot képviselte DANCOURT kiadójának özvegyével szemben, de ügyük kimenetelét nem ismerjük. A kormány végre is a szerző álláspontja mellett foglalt állást. 1761-ben LA FONTAINE unokái privilégiumot kaptak nagyapjuk műveinek a kiadására. LA FONTAINE egykori kiadójának, BARBIN-nak jogutódjai tiltakoztak ez ellen, de keresetüket elutasították. 1777-ben pedig határozottan a szerzők előnyére módosították a kiadói és szerzői jogviszonyokat szabályozó kormányrendeleteket. Eszerint minden szerző, aki a maga nevében kér szabadalomlevelet munkái számára, maga árusíthatja e műveket s szabadalmát ő és örökösei örökké élvezik, de ha könyvkereskedőnek engedi át a privilégiumot, úgy annak hatálya a szerző életével együtt megszűnik. A szerzői jog megerősödésére vall, hogy szigorúbban kezdik üldözni a nagyon is elterjedt jogosítatlan utánnomásokat. Így 1781-ben RAYET toulousei könyvkereskedőt 6000 livre pénzbírsággal sújtották MARMONTEL *Contes moraux* c. művének utánnomásáért. A bírság egy harmada a szerzőt, a másik két harmada a királyi pénztárt illette.

A kiadók nemcsak, hogy rosszul fizették a szerzőket, de rosszul is bántak velük. A tetszetős és helyes nyomdai kiállítással alig törődtek, korrekturát rendszerint sohasem küldtek a szerzőnek, azt is megtették, hogy mással fejeztették be a megkezdett munkát, ha a szerzővel időközben összevesztek, anélkül azonban, hogy erről felvilágosították volna a közönséget stb. Szóval a szervezett kiadók alaposan kizsákmányolták a szervezetlen s jobbára szűkös anyagi viszonyok közt tengődő szerzőket.

Miként a kiadók, a színészek is kizsákmányolták a szerzőket s a legtöbb esetben még arcátlanul is bántak velük. A XVII. század közepe

óta kétféleképen egyezhettek meg a színműírók és színészek. A színészek vagy örökáron váltották magukhoz a szindarabot s ilyenkor a legkedvezőbb esetben 200 pistolet fizettek egy-egy szindarabért, vagy a napi jövedelem egy részét — rendszerint két színész-részt — kötötték le a szerző számára. Ez az utóbbi mód egészen megfelelő lett volna, ha a színészek becsületesen értelmezték volna a napi jövedelem fogalmát. Így nem számították a napi jövedelembe a páholyok évi bérletéből egy-egy napra eső hányadot, ezután minden lehető és lehetetlen napi kiadást előre levontak a napi bevételből, teljes összegében felszámították a szegények adóját, holott egész évre jóval mérsékeltbb taksa szerint szokták megváltani stb. De a legsúlyosabb visszaélésekre az a kikötés adott alkalmat, hogy a szerzők részesedése megszűnik, mihelyt a napi bevétel nem éri el a kitűzött minimumot. S e rossz fizetési viszonyok tetejébe a színészek valóságos kálváriát jártak a szerzőkkel, míg elfogadták egy-egy darabját. A darabok megítélésénél bőven burjánzott a pajtáskodás és a tudatlanság. S ha a darabot elfogadták, a szerzőnek semmi beleszólása sem volt a szerep kiosztása és a rendezésébe: a próbákra ugyan beengedték őket, de véleményt ott sem volt szabad nyilvánítniok. A szinpadí szerzők sokáig türtek, de 1765 körül kitört a nyílt ellenségeskedés s BEAUMARCHAIS vezetésével 1777-ben legalább részleges győzelmet arattak. Ezentúl betekintheettek a számadásokba s a 600 sfrankban megállapított napi kiadások levonása után fennmaradó összeg egy hetedét kapták.

Anyagilag sokkal jobb helyzetben voltak a hirlapírók, akiket az írók, VOLTAIRE-rel élükön, igen megvetettek. A *Gazette de France* tulajdonosának évi 8000 livret hozott, a *Mercure de France* tiszta jövedelme 20—21 ezer livrere rúgott FRÉRON folyóiratával, amelyet nagyrészt maga írt, szintén legalább 20.000 livre évi jövedelemre tett szert. A sikert látva, lassankint az írók is beszegődtek a hirlapok szolgálatába. Így DORAT 1777-ben elvállalta a *Journal des Dames* szerkesztését, ami 6000 livre évi fizetéssel járt. MARMONTEL pedig már 1758-ben a *Mercure* szerkesztőjévé szegődött. Ezzel a hirlapok színvonala is emelkedett s az ujságírók társadalmi helyzete is javult.

A többi fejezet, mely az íróvilág társadalmi állásáról s magánéletéről szól, szintén sok érdekes adatot tartalmaz, de bővebb ismeretűnk, véleményünk szerint, túllépné e folyóirat kereteit.